

REGINE VAN GRONINGEN

CHARLOTTE SOPHIE BENTINCK EN ANDERE 18DE-EEUWSE ONTMOETINGEN

In Tsjechië en in geheel Midden- en Oost-Europa is de belangstelling voor het Nederlands, evenals voor talen in het algemeen, na 1989 enorm toegenomen. In Nederland zelf is de situatie aanmerkelijk anders. Het leren van Engels, Duits of Frans wordt als iets vanzelfsprekends gezien, maar de beheersing van de eigen taal laat vaak te wensen over. Echter, zo dramatisch als de situatie was in de 18de eeuw, toen het Frans hoogtijdagen kende in de aristocratische kringen, is het gelukkig nu niet.

De 17de eeuw, de Gouden Eeuw, kende een toenemende welvaart, welke mogelijk werd gemaakt door de omvang van de handel die er gedreven werd. Tevens was er in die tijd aandacht voor en erkenning van de schilderkunst en de letterkunde. Het hoogtepunt van die welvaart viel in de 18de eeuw. In die tijd kwam de welvaart tot uitdrukking in de woningen, het meubilair, de kleding (pruiken) en in het gebruik van de Franse taal. In de hogere klassen sprak men Frans met elkaar, en ook briefwisselingen geschieden in het Frans. Wat de schilderkunst en letterkunde betreft, was de 18de eeuw echter een tijdperk van achteruitgang en verval.

In het volgende zal ik mij richten op deze 18de eeuw, een periode waarin een aantal, naar mijn mening, interessante vrouwen leefden. Aan het eind van mijn uiteenzetting zal ik ingaan op de film over een van deze personen, Charlotte Sophie Bentinck; een film gemaakt naar het gelijknamige boek van Hella S. Haasse.

Vanuit historisch oogpunt kunnen we zeggen dat de 18de eeuw begint met de dood van stadhouder-koning Willem III in 1702, waarmee het tweede stadhouderloze tijdperk wordt ingeluid. De heerschappij komt in handen van regenten, waardoor een aristocratische regeringsvorm en een steeds groter wordende oligarchie tot stand komt. Eerlijke rechtspraak in die tijd is meestal ver te zoeken doordat rechters zich laten omkopen. Tegen deze situatie ontstaat er verzet. In de loop van de 18de eeuw zijn er democratische tendenzen te

bemerken en wordt het verlangen naar de terugkeer van een Prins van Oranje-Nassau steeds groter. Deze komt er in de persoon van Willem Karel Hendrik Friso (stadhouder van Groningen, Friesland en Gelderland), die de titel krijgt van Prins van Oranje en de uitgebreide bezittingen van de Oranjes erft.

Na de inval van de Fransen in Zeeuws-Vlaanderen in september 1747 wordt de prins geïnstalleerd als stadhouder Willem IV. Hij wordt dan stadhouder in alle gewesten (dus naast de eerder genoemde ook in Overijssel, Utrecht, Holland en Zeeland), en zijn ambten worden erfelijk verklaard, waardoor hij monarchale macht krijgt. Een van de mensen die hem in het zadel helpt, is Willem Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht, echtgenoot van Charlotte Sophie Bentinck.

Willem IV blijkt een passief mens te zijn; hij heeft eerbied voor de regenten en de oligarchie blijft bestaan. Er komt geen herstel van de gilden, maar er is wel minder misbruik. De eigenlijke macht is in handen van de hertog van Brunswijk en dit blijft zo, ook onder de volgende stadhouder Willem V. De democraten zijn ontevreden over het bewind van Willem IV en Willem V en sluiten zich aan bij de aristocraten (samen vormen zij de Patriotten). Er ontstaat verdeeldheid en verwarring. Als in 1787 het Pruisische leger haar intocht doet, wordt het gezag van Willem V hersteld en vluchten de Patriotten naar de Zuidelijke Nederlanden en naar Frankrijk. Onder de vluchtenden bevinden zich ook de schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken. In 1789 volgt de Franse Revolutie, en Nederland wordt na de Franse inval in 1793 de Bataafse Republiek genoemd. De Republiek verliest haar koloniën aan Engeland en de handel loopt terug. Aan het begin van de 19de eeuw is Lodewijk Napoleon koning in Nederland en wordt de Code Napoleon ingevoerd.¹

In de 18de-eeuwse maatschappij is geen plaats van betekenis weggelegd voor de vrouw. In een geheel door mannen geregeerde samenleving was de vrouw volledig afhankelijk, eerst van haar vader, daarna van haar echtgenoot. In *Uitgesproken, opgeschreven* zegt Hella S. Haasse dat een zoon "economisch onafhankelijk [kon] worden, een dochter nooit, zij bleef levenslang onmondig. Trouwde zij, dan had haar echtgenoot volledige zeggenschap over haar en over wat zij aan geld en goed mee ten huwelijk bracht. Hij had het recht te eisen dat zij zich in alles aan zijn wil onderwierp."²

Er werd wel over vrouwen geschreven, maar vrouwelijke schrijvers waren er in deze tijd begrijpelijkerwijs maar weinig, laat staan dat zij erkend of gewaardeerd werden. Engeland was een van de eerste landen waar de vrouw als hoofdpersoon in een roman verscheen – als een persoon die haar gevoelens uit door ze op papier te zetten. Dit was in de briefromans van de Engelsman Samuel Richardson: *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740) en *Clarissa, or the History of a*

¹ Vgl. u.a. E. Rijpma, *Korte ontwikkelingsgang der historie* (Groningen/Djakarta: Wolters, 1953) en *De Republiek der Verenigde Provinciën* (Utrecht: Prisma, s.d.). p. 210–215; 226–230.

² Hella S. Haasse, *Uitgesproken, opgeschreven* (Amsterdam: Querido, 1996), p. 38.

Young Lady (1748). Na hem gingen ook anderen gebruik maken van deze romanvorm, en volgens Haasse is "de massale opkomst van vrouwelijk schrijftalent [...] zeker een gevolg van de door *Clarissa* teweeggebrachte emoties"³. Toch was het pas in de volgende eeuw dat wereldbekende schrijfsters als Jane Austen, Charlotte en Emily Brontë en George Eliot naam vestigden. Nederlandse schrijfsters die in die tijd publiceerden, waren Betje Wolff, Aagje Deken en Belle van Zuylen.

In een maatschappij waarin vrouwen niet worden geacht hun mond open te doen en er een eigen mening op na te houden, laat staan zich te bemoeien met politieke aangelegenheden, is het voor een aantal van hen belangrijk zich op een andere manier te uiten, en wel op schrift. Voor iemand als Belle van Zuylen (geb. in 1740 als Isabella Agneta van Tuyll van Serooskerken) was dit haast een noodzaak. Zij was zeer intelligent, oprecht, gevoelig en emotioneel en had haar eigen mening, die zij niet onder stoelen of banken wenste te schuiven. In haar biografie over Belle van Zuylen schrijft Simone Dubois: "Al heel jong begreep zij dat het abstracte denken en het concrete leven dingen zijn die voortdurend met elkaar in conflict komen. ... zij heeft altijd afstand tot het leven [...] bewaard. Die afstand werd door milieu en opvoeding beïnvloed en zij heeft getracht deze door haar schrijverschap te overbruggen en zo voor zichzelf het leven mogelijk te maken."⁴

Belle voerde een rijke correspondentie met enkele aanbidders, vooral met Constant d'Herminches, James Boswell en Benjamin Constant, mede omdat het meestal niet gepast of zelfs onmogelijk was deze mannen persoonlijk aan te spreken. Deze briefwisselingen verliepen via vrienden of bekenden, en ze ondertekende met alleen een voornaam of een pseudoniem (Agnes, Zelide, Isabelle). Haar eerste korte roman verscheen in 1763, uiteraard anoniem, onder de titel *Le Noble*. Het was "een satire op de voorrechten en de eigendunk van de adel, en in de Hollandse adellijke kringen verwekte het dan ook prompt schandaal."⁵ In 1771 trouwde Belle, ondanks haar angst om haar relatieve vrijheid te verliezen, met de heer de Charrière. Ze vertrok naar Zwitserland, waar Belle echter niet gelukkig werd. De onvrede met haar situatie leidde wel tot het schrijven van haar beste werken. Simone Dubois gebruikt in haar biografie o.a. aantekeningen van Benjamin Constant, waarin deze schrijft: "de wanhoop is ten goede gekomen aan haar literaire reputatie, want die heeft haar tot het mooiste werk geïnspireerd dat ze schreef. De titel ervan is *Caliste*...."⁶ Mme de Charrière, Belle van Zuylen, overleed op 27 december 1805 in Colombier, Zwitserland.

3 Ibid., p. 40.

4 Simone Dubois, *Belle van Zuylen 1740–1805, leven op afstand* (Zaltbommel: Europese bibliotheek, 1970), p. 8.

5 Ibid., p. 32.

6 Ibid., p. 161.

In dezelfde periode als Belle van Zuylen leefden ook Betje Wolff (geb. 1838 als Elizabeth Dekker) en Aagje Deken (geb. 1741 als Agatha Deken). In tegenstelling tot Belle van Zuylen waren deze twee schrijfsters niet van adellijke komaf. Betje Wolff was een koopmansdochter, Aagje Deken groeide vanaf haar vijfde levensjaar op in een weeshuis. In 1776 kwamen ze met elkaar in contact. Ze voelden elkaar aan en besloten hun schrijverstalenten te koppelen en samen te publiceren. Voor Betje Wolff was dit "een wapen in de strijd tegen het kwaad, dat haar haar gehele leven bleef kwellen, een vorm van verdediging, die volkomen paste in de 18de eeuw en nauw verwant is met de uitgave van anonieme geschriften."⁷ Zoals eerder vermeld, vluchtten beide schrijfsters in 1787, periode van politiek onrust, in navolging van de democraten naar Frankrijk. Aan het eind van de 18de eeuw, in 1797, keerden ze terug naar Nederland, waar ze in 1804 overleden, eerst Betje Wolff, twaalf dagen later Aagje Deken. Hun meest bekende werk is *De Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782). De karakters van de hoofdpersonen uit hun romans, Sara Burgerhart, Alida Leevend en Elisabeth Stamhorst, tonen overeenkomst met de gedrevenheid en levendigheid van Betje Wolff. Volgens Vieu-Kuik ligt er "een glimlach over [hun] gehele oeuvre... Het omvangrijke werk [is] bedoeld om bij de jeugd gevoel te ontwikkelen, haar gezelligheid te geven en te waarschuwen voor zedenbederf... We lezen er over schilderkunst,... over vriendschap en veel of te veel sentimentaliteit,... over de ontwikkelde vrouw in gunstige en ongunstige zin, over bezadigde en verstandige heren met ruime en tolerante opvattingen en over zure en bekrompen vaderlanders... Het is een bonte optocht van gemaskerden, opgesteld door twee conscentieuze dames die van humor houden, en die zichzelf ook zo graag in het kleed der vermomming steken."⁸

In tegenstelling tot Belle van Zuylen, Betje Wolff en Aagje Deken, was Charlotte Sophie Bentinck (geb. 1715 als Charlotte Sophie von Aldenburg) geen schrijfster. Wel zijn er van haar veel brieven en dagboek aantekeningen bewaard gebleven. Omdat er in adellijke kringen strenge regels stonden op wie men (lees: een vrouw) wel en niet kon of mocht ontmoeten, schreef Charlotte Sophie brieven aan iedereen die zij wat te vertellen had.

Zoals in haar tijd gebruikelijk was, kozen haar ouders een echtgenoot voor haar, met wie zij zeer tegen haar wil, maar om haar ouders te gehoorzamen, in 1737 trouwde. De man met wie zij trouwde was Willem Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht, een van oorsprong Engelse aristocraat die zijn vaders Nederlandse bezittingen geërfd had. Willem Bentinck maakte een glansrijke carrière door in de Republiek der Verenigde Nederlanden als vertrouweling en medestander van stadhouder Willem IV.

⁷ H. J. Vieu-Kuik, *Keur uit het werk van Betje Wolff en Aagje Deken* (Zutphen: Thieme en cie, s.d.), p. 15.

⁸ *Ibid.*, p. 24–25.

Haar huwelijk was voor Charlotte Sophie als een gevangenis. Ze was niet gelukkig in Nederland, en was trouw en verantwoording schuldig aan een man die van haar hield, maar die zij steeds meer ging verafschuwen. Het maakte haar wanhopig, verbonden te zijn aan een man die zij niet kon liefhebben. Al vanaf haar veertiende was ze verliefd op graaf Albrecht Wolfgang zu Schaumburg-Lippe, die met haar nichtje Lottgen getrouwd was. Charlotte Sophie werd zijn minnares, waarschijnlijk al in 1737. In 1739 verliet ze Willem Bentinck, en kreeg na haar eerste twee zoons nog twee zoons bij Albrecht Wolfgang zu Schaumburg-Lippe. Nadat ze haar man verlaten had, is ze haar hele leven bezig geweest om de voor haar nadelige bepalingen van het scheidingscontract aan te vechten. Ze verloor hierin namelijk het gezag over de gebieden Varel en Kniphausen die zij na de dood van haar vader geërfd had.

Met een vooral in die tijd ongebruikelijke ijver, doorzettingsvermogen en eigenzinnigheid reisde ze door Europa om, eerst bij Friedrich van Pruisen en daarna bij keizerin Maria Theresia steun te vinden. Ze kwam in contact met o.a. Voltaire en met de Minister van Buitenlandse Zaken te Wenen, graaf von Kaunitz, welbekend ook in Brno. Voor al deze mensen gold, dat de koppigheid en het streven van Charlotte Sophie op den duur maar lastig was. Zij wilden haar aanvankelijk wel helpen, maar toen zij hierdoor in een lastig parket dreigden te raken, lieten zij haar alsnog vallen om zo hun eigen hagje te redden (hoe treffend weinig is er in de loop van de tijd in de politiek veranderd).

Als zelfstandige vrouw was Charlotte Sophie haar tijd ver vooruit. Haar denkbeelden over de positie van de vrouw, over relaties en vriendschap, komen in veel opzichten overeen met die van Belle van Zuylen. Beiden hadden een aristocratische achtergrond en schreven in het Frans. Belle van Zuylen is in Zwitserland, waar ze na haar huwelijk woonde en haar beste werken schreef, veel bekender geworden dan in Nederland. Charlotte Sophie en Belle waren aangetrouwde familie van elkaar: de oudste zoon van Charlotte Sophie, Antoine Bentinck, was getrouwd met een nichtje van Belle.

Over Charlotte Sophie Bentinck is maar weinig bekend, en wat er bekend is, komt voornamelijk uit haar eigen brieven en aantekeningen. Hella Haasse heeft in archieven in Engeland, Nederland, Duitsland en Oostenrijk haar brieven ingezien. Ze heeft ze vertaald en in boekvorm verwerkt. Er is een document ontstaan over een intelligente, zelfbewuste, maar ook zeer emotionele en uiterst eigenzinnige vrouw.

Naar mijn mening is de manier van schrijven van Charlotte Sophie geheel behouden gebleven in de vertaling van de brieven en aantekeningen. Zij was duidelijk een energieke vrouw, die dat ook tot uitdrukking liet komen in haar manier van schrijven. Ze schrijft openhartig en vlot, zoals men nadenkt, veelal van de hak op de tak springend. Hierdoor laat het boek zich zeer gemakkelijk lezen, en wordt de lezer binnengeleid in haar belevingswereld. Soms krijgt men de indruk dat het een vrouw uit onze tijd betreft. Andere keren irriteert ze door

haar bemoeizucht en haar overdreven sentimentele buien. Haar plaatsend in de 18de eeuw, is het echter onmogelijk geen bewondering voor haar te hebben.

In 1978 publiceerde Hella S. Haasse het boek *Mevrouw Bentinck of Omverenigbaarheid van karakter*. In 1981 verscheen het vervolg daarop: *De groten der aarde of Bentinck tegen Bentinck*. In 1990 werden beide boeken in een band uitgegeven onder de titel *Mevrouw Bentinck*. In 1996 is het eerste deel van het boek verfilmd. Dit deel handelt over de periode voordat Charlotte Sophie Europa intrekt om de bepalingen in het scheidingscontract aan te vechten. Het is een film van Ben Verbong, een van Nederlands bekendste regisseurs. De hoofdrol wordt vertolkt door Nanette Kuypers, een tot nog toe onbekende actrice. Willem Bentinck wordt gespeeld door Dic van Duin, Hiske van der Linden is Lottgen en Tom Jansen is Wilhelm Wolfgang zu Schaumburg-Lippe. De rol van stadhouder Willem IV is in handen van Gerard Thoolen en de prachtige kostuums zijn van Yan Tax.

Omdat er in Nederland ook in oude stadsdelen te veel kenmerken zijn die niet in het straatbeeld van de 18de eeuw passen, koos men ervoor om een groot deel van de film in Tsjechië te draaien. Dit met een Tsjechische crew en Tsjechische figuranten. Zo zijn er veel opnames gemaakt in de schitterende oude straatjes in Praag. Náměšť stond model voor het kasteel van Varel, en Bückenburg van Albrecht en Lottgen is het gerestaureerde kasteel Valtice in Zuid-Moravië. De inwijdingsceremonie voor Charlotte Sophie is opgenomen in een oude steengroeve nabij Praag. In Nederland zijn opnames gemaakt in en rond Paleis 't Loo in Apeldoorn.